

Topkapı Sarayı'ndaki Mushafın Gizi

Şinasi ACAR*

ÖZ

Özellikle *celî* (büyük) yazılarda *ketebesiz* (imza) bir hattın hangi hattata ait olduğunu tanımak ve belirlemek çok zordur. Çünkü her hattat yazarken tüm dikkatini, yazısının, hocasından öğrendiği ve yürekte inanın belleğine kazıdığı *en iyi kalıba* uymasına verir ve hattının bu *en ideal güzelliğe* yaklaşmasına çalışır. Ancak –sayıları çok az da olsa– imzasız bir yazının hangi hattata, dahası o hattatın hangi dönemine ait olduğunu tanıma ve belirlemede şaşılacak derecede hüner sahibi olan üstatlar görülmüştür. Bu hususa hatta ilişkin makale ve kitaplarda hiç değinilmediği gibi, hüner sahibi bu üstatların bu belirlemeyi nasıl yapabildikleri konusunda -bugüne değin- üniversitelerin ilgili bölümlerinde herhangi bir tez çalışması da yapılmış değildir.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde *-Kanûnî*'ye ithaf edilmiş- eşsiz güzellikte bir *Kurân* bulunmaktadır. Hat otoriteleri bu mushafın hattatı konusunda anlaşmazlık içindedirler. Makalede bu mushaf ele alınarak imzasız yazıların nasıl tanınabileceğine ilişkin kimi ipuçları sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İmzasız yazıların hattatının belirlenmesi, Abdullah bin İlyas, Abdullah Amasî, Abdullah Kırımî, Muhiddin Amasî, Hüseyin Hüsameddin Efendi, Şeyh Hamdullah.

ABSTRACT

The Secret of the Kuran in the Topkapı Palace

It is a very difficult to determine the name and the period of an unknown calligrapher's work if it does not have a signature. In the art of calligraphy and especially in the *celî* scripts the calligrapher imitates basically the ideal forms. While writing every calligrapher fully concentrates on the form he has learned from his master which he whole heartedly believes uses *the best form* in achieving the ideal beauty. On the contrary in the past, even though very few in number, there are calligraphers very skilled in spotting the name and the period of the

* Y.Müh., Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Öğretim Üyesi, ESKİŞEHİR, e-posta: sacar@zeytinoglu.com.tr

artisan. But there are no basic studies on how they achieve this skill. This is not studied in books, papers and in the universities and there is no known research made on this subject.

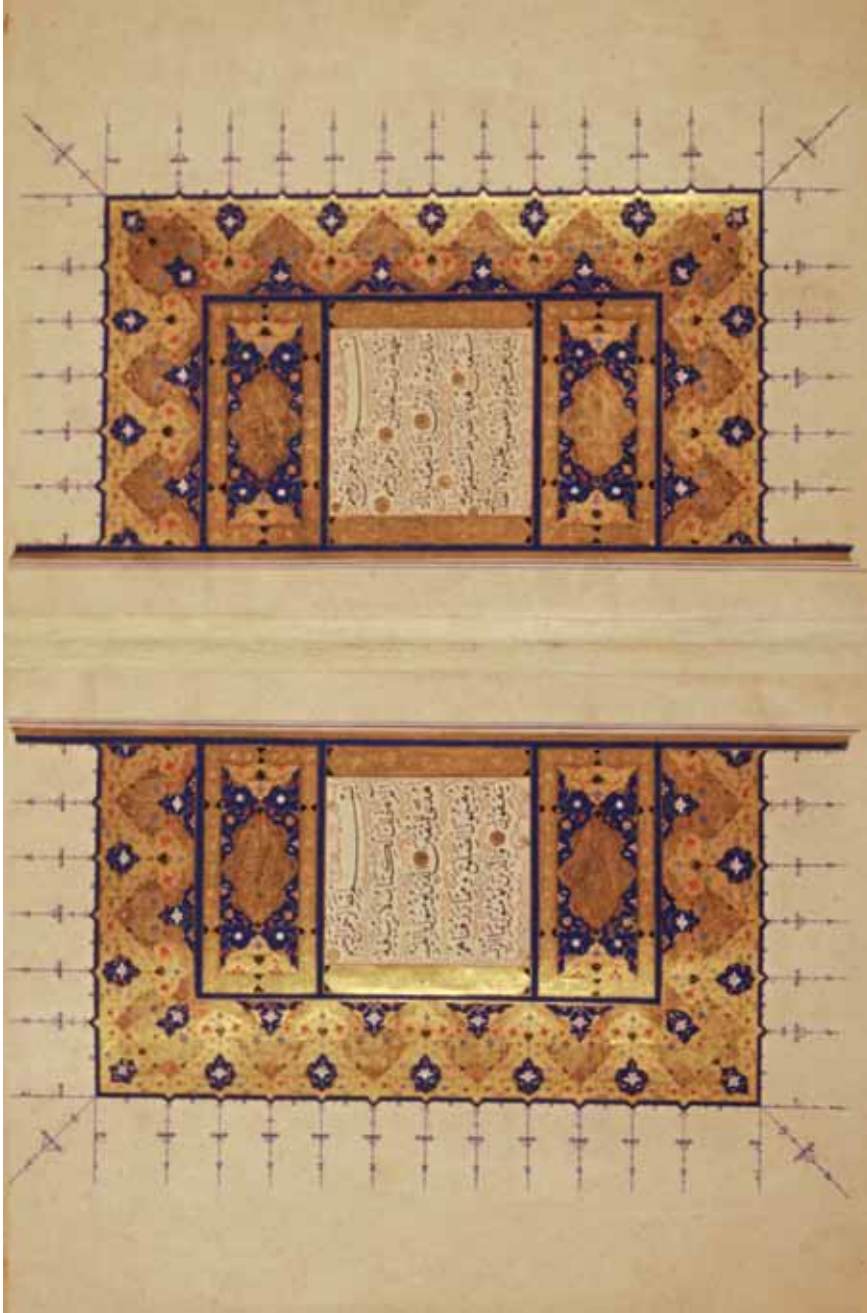
At the Topkapı Palace Museum in Istanbul there is a very precious written Koran with a beautiful calligraphy, decoration and binding presented to the Sultan Suleiman the Lawmaker. Concerning this Koran the calligraphy authorities are in conflict in identifying the name of a known calligrapher of the period from the signature (*ketabe*) of the manuscript. In this paper the above mentioned subject is studied in detail and some clues are derived to give an end to this conflict.

Key Words: Determining the calligraphers from their style, Abdullah bin İlyas, Abdullah Amasî, Abdullah Kırımî, Muhiddin Amasî, Hüseyin Hüsameddin Effendi, Sheikh Hamdullah.

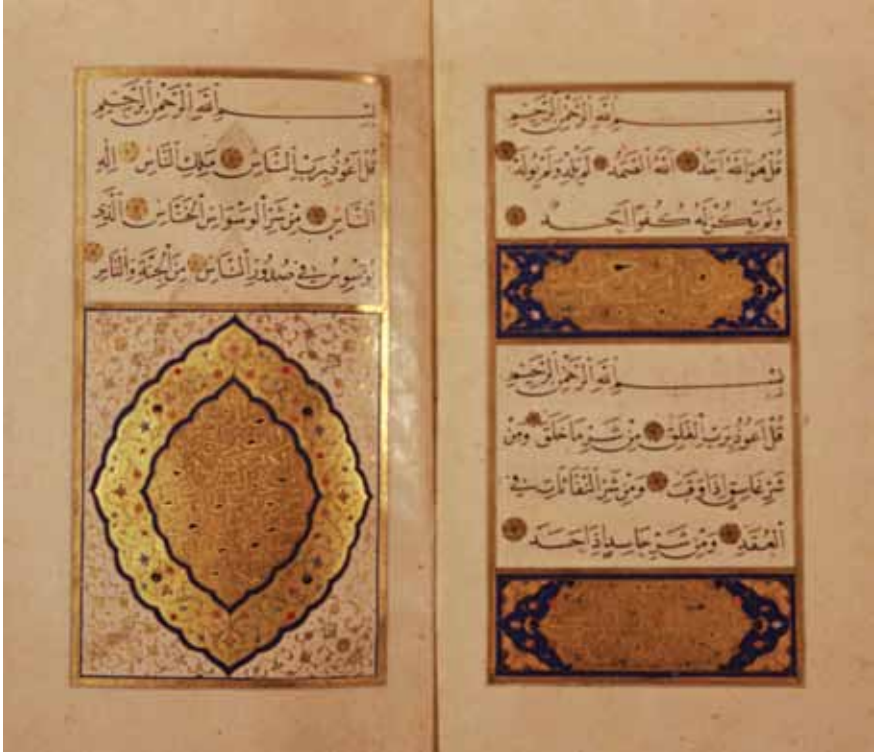
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde *E.H.58* envanter numarasıyla kayıtlı, eşsiz güzellikte bir mushaf bulunuyor. Mushaf 25x16,5 cm boyutlarında olup 477 yapraktır. Her sayfası is mürekkebi ve harekeli nesihle 11 satırlı olarak yazılmıştır. Kanunî Sultan Süleyman için *Abdullah bin İlyas* eliyle *Hicrî 930* (Milâdî 1523/24) yılında yazılmış ve *Nakkaş Bayram bin Derviş Şîr* (Öl. 1554) tarafından tezhip edilmiştir. *Zahriye* sayfalarında pek güzel iki müzehhep levha vardır. İki *serlevha* (başlık) sayfası ve sonundaki iki *madalyon* da aynı güzellikte tezhip edilmiştir. 16. yüzyıl klasik tezhip üslûbunun olağanüstü güzel bir örneğini oluşturan bezemeler, desen ve renk uyumlarıyla ve motiflerin istiflenmesindeki üstün başarıyla dikkat çekmektedir. Miklep, şemse, köşebent ve kenar kitâbeli vişneçürüğü deri cildi de dahil olmak üzere, her şeyiyle eşsiz güzellikte ve çok değerli bir eserdir.

Mushafın sonundaki ilk madalyonun metni şöyledir :

Sadaka-llahu l-azîm ve bellâğa rasûluhu l-kerîm. Ketebtü hazâ l-mushaf'il-münzel min-er-Rahman li-rem-i hizâne-ti sultân bin sultân Sultân Süleymân Hân bin Selîm Hân halledallahu mülkehu ve saltanatehu (Ulu Allah doğruyu söyledi ve yüce elçisine iletti [vahyetti]. Allah tarafından indirilmiş bu mushafı [Allah onun devletini ve saltanatını sürekli kılsın] sultan oğlu sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ın gönlüne ithaf için yazdım). İkinci madalyonun içinde *Ve vaka el-ferâge min hidmeti tenmîkîhi bi-hîsni-i av-nillah ve tevfiķîhi ala yed-i ahvec-un nâs Abdullah bin İlyâs afa anhumâ bi-rabb-in nâs fi dâr-il-feth-i Kostantiniyye hamâhâ-llahu te'âla bi-vücûd-i mâlikhê an-il be-liyye, sene selâsin ve tis'a-mie* (Ve Allah'ın yardımı ve onun başarısıyla bu güzel yazım hizmetinin tamamlanması –Allah onları bağışlasın– halkın güçsüzü İlyas oğlu Abdullah eliyle –yüce Allah sahibinin mevcudiyetini belâ ve kederden korusun– fetih diyarı İstanbul'da gerçekleşti, yıl 930) ve bu madalyonun alt çıkıntısında *Zehebehu Nakkaş Bayram bin Derviş Şîr* (Onu Derviş Şîr oğlu Nakkaş Bayram tezhip etti) yazmaktadır.

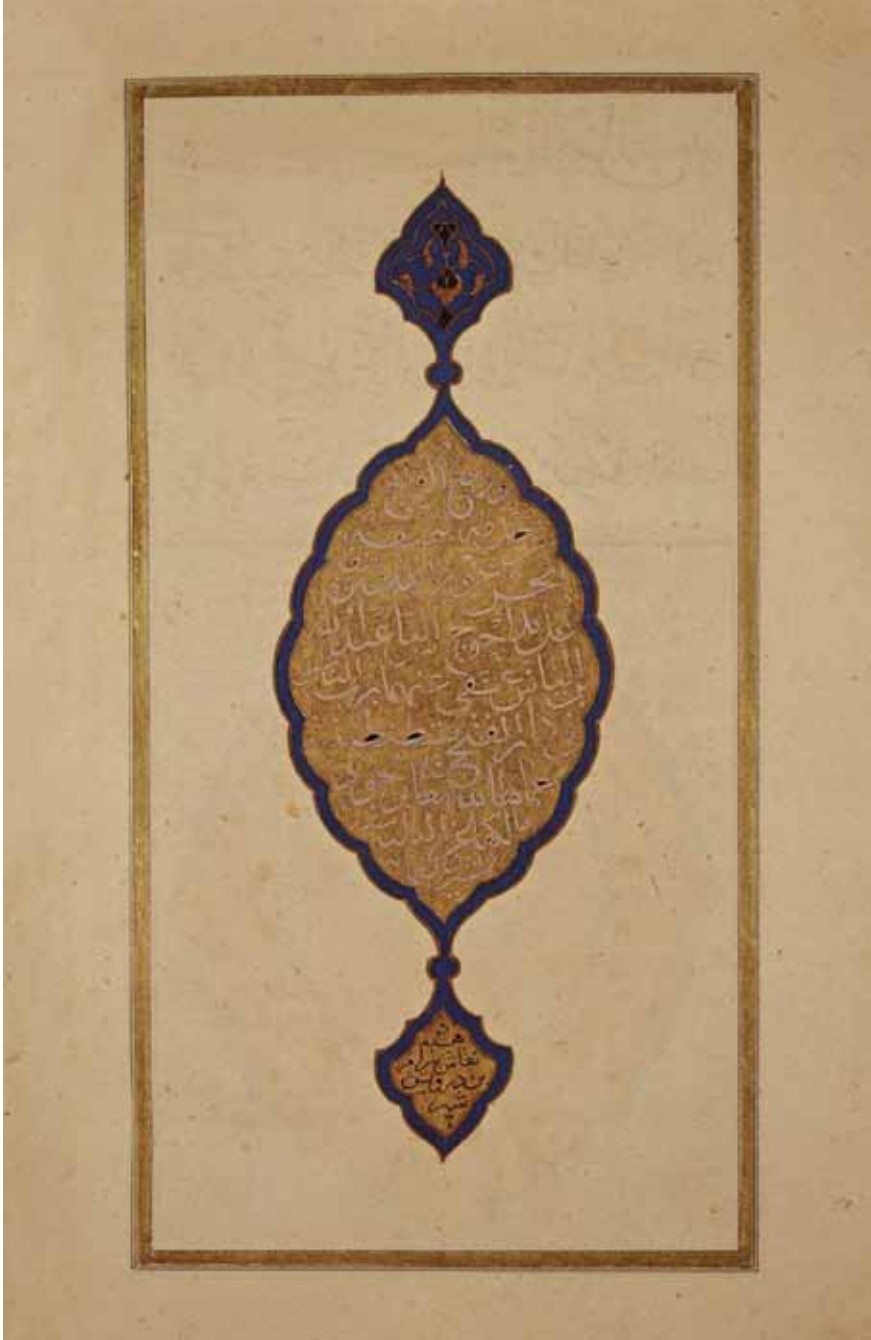
Resim 1 - Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki *Abdullah bin İlyas* ketebeli mushafın serlevha (başlık) sayfaları

Resim 2- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki *Abdullah bin İlyas* ketebeli mushafın son sayfaları

Mushafın hattatı İlyas oğlu Abdullah kimdir? Nesih yazısının tarzından, hattatın *Şeyh Hamdullah* ekolüne mensup bulunduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde yazılmış biyografik kaynaklarda Abdullah bin İlyas adlı bir hattattan söz edilmez. Demek ki bu hat ustası, adı Abdullah olmakla birlikte, daha çok mahlasıyla tanınmış bir hattattır. Bu zâtın *Abdullah Kirîmî* olduğunu söyleyenler olduğu gibi, *Abdullah Amâsî* olduğunu iddia edenler de vardır. Eldeki verilere göre konuyu araştırıp irdeleyerek mantıklı bir sonuca varmaya çalışacağız.

1) *Kanunî*, babası Yavuz Selim'in ölümüyle 1520'de tahta geçer. Ve üstat *Şeyh Hamdullah'ı* (1429-1520) huzuruna davet ederek kendisine bir mushaf yazmasını teklif eder. Şeyh, çok yaşlandığını beyan edip (ki o tarihte 91 yaşındadır ve bu görüşmeden iki üç ay sonra vefat eder) özür dileyince, kendisine bir hattat tavsiye etmesini ister. Şeyh, dayızâdesi *Muhiddin Amâsî'nin* adını verir. Muhiddin Amâsî'nin, Amasya'dan gelerek İstanbul'da yazdığı bu mushafın nerede olduğu bilinmemektedir.

Resim 3- Mushafın ketebe madalyonu

Değerli araştırmacı Uğur Derman *Kanunî Devrinde Hat San'atımız* adlı makalesinin bu eserle ilgili dipnotunda, Muhiddin Amâsî'ye ait mushafın nerede bulunduğu belirlenemediğinden, ancak Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Abdullah bin İlyas adlı bir hattatın Kanunî için yazdığı 930 tarihli enfes bir mushaf bulunduğu söz ettikten sonra, aynen; "Bir kaynağa göre Abdullah Amâsî olduğu rivâyet edilen ve Şeyh'in de akrabası olan bu hat üstâdıyla Muhittin Amâsî adı, acaba ikiyüzlü yıl sonrasına ait kaynaklarda mı karıştı? Hüküm vermek doğrusu güç..." demektedir.¹

Abdullah bin İlyas ketebeli mushafın Muhiddin Amâsî'ye ait olma olasılığı çok düşüktür; esasen kendisinin baba adı da İlyas değil, Celâl'dir.

2) *Meydan Larousse*'daki *Abdullah Kırımî* maddesinde, bu mushafın Abdullah Kırımî'ye ait olduğu söylenmekte, dahası metin içinde "Buradaki ketebesinden babasının adının İlyas olduğu öğrenilmektedir" ifadesi yer almaktadır.

Abdullah bin İlyas, Abdullah Kırımî olabilir mi? Abdullah Kırımî'nin Hicrî 999'da (Milâdî 1591) öldüğünü biliyoruz ama, kaç yaşında öldüğünü bilmiyoruz. *Gelibolulu Âlî*, kendisinin Kanunî döneminde saray kâtiplerinin başı olduğunu söylüyor. *Müstakimzâde* de "Sultan Selim Han döneminde ortaya çıktığını" yazıyor ki bu Selim'in *Yavuz Selim* olması gerekir (Zira kastettiği 2. Selim olsaydı, daha önceki padişah Kanunî döneminde "kâtiplerin başı" olarak çalışan biri için herhalde böyle demezdi). Demek ki Kırımî, Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığı zamanında (1512-1520) tanınmaya başlamıştır. O dönemde hattatların genel olarak 80-100 yıl arası uzun bir ömür sürdükleri dikkate alınırsa, çok zayıf bir olasılık olarak bu mushafı Kırımî'nin yazmış olması düşünülebilir (Mushafın yazılış tarihi Hicrî 930'da 10 ile 30 yaşları arasında olmalıdır). Ama, mesleğinde çok yeni sayılabilecek bir dönemde Kanunî için mushaf yazmış olması, pek de benzeri görülmemiş bir uygulama değildir. Peki, ketebesini neden "Abdullahül Kırımî" olarak değil de "Abdullah bin İlyas" diye yazmıştır? O tarihte henüz "Kırımî" mahlasını almamış olduğu, bu nedenle imzasını "İlyas oğlu Abdullah" diye yazmış olduğu düşünülebilir. Ama, bütün bunlar pek zayıf olasılıklardır.

3) 1987-88 yıllarında Washington, Chicago ve New York'da açılan Osmanlı sergileri için Esin Atıl tarafından hazırlanan *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent* (Muhteşem Sultan Süleyman Dönemi) adlı İngilizce kataloğun söz konusu mashaftan bahsedilen 45.sayfasında "Abdullah bin İlyas adının bir tek bu eserde bulunduğu"ndan söz edilmektedir.

4) Prof. Muhittin Serin *Hattat Şeyh Hamdullah* adlı kitabında, Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin *Amasya Tarihi* adlı eserine dayanarak Abdullah Amâsî'nin Abdullah bin İlyas olduğundan bahisle, bu mushafın Abdullah Amâsî'ye ait olduğunu yazmaktadır.

1 Bkz. *Antik & Dekor* dergisi, Sayı 29, sayfa 29-30.

Abdullah bin İlyas, Abdullah Amâsî olabilir mi? Abdullah Amâsî'nin kaç yılında ve kaç yaşında öldüğünü bilmiyoruz. *Nefeszâde*, kendisinin Şeyh Hamdullah'la çağdaş olduğunu; yazıda kendine özgü yeni bir tarz yarattığını; Hicrî 888'de (Milâdî 1483) iyi yazdığını; 80 yıl yaşadıktan ve nice güzel eserler verdikten sonra öldüğünü yazıyor. Şeyh'in Hicrî 926'da vefat ettiğini biliyoruz. Hicrî 930 tarihini taşıdığına göre, bu mushafı Abdullah Amâsî ölümünden hemen önce yazmış olabilir. Ama, bu tarihte çok yaşlı olduğu kesindir. Ölümüne yakın ve çok yaşlandığı bir tarihte, bu derece sağlam bir yazıyla bu mushafı yazmış olması, gerçekten önemli bir olaydır. Bu arada -Hicrî 926'da- Şeyh'in, mushaf yazması için Kanunî'ye neden Abdullah Amâsî'yi değil de Muhiddin Amâsî'yi tavsiye ettiği sorusu akla gelmektedir. Ve ketebesini neden "Abdullah Amâsî" olarak değil de "Abdullah bin İlyas" diye yazmıştır? Bu sorulara hemen yanıt vermek zordur.

5) Hattatlar hakkında yazılmış eserlerde Abdullah Amâsî'ye ilişkin bilgiler çok yetersizdir. En geniş bilgiye –bir tarih kitabında– *Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Efendi*'nin 12 ciltlik *Amasya Tarihi* adlı eserinde rastlıyoruz². Hüsameddin Efendi onikinci cildin 10, 11 ve 12. sayfalarında Hattat Abdullah Efendi için aynen şöyle yazıyor (Parantez içindeki ifadeler, metindeki kimi eski sözcükleri açıklamak ve bir iki eksik sözcüğü tamamlamak için tarafımızdan eklenmiştir):

Abdullah Efendi - Hattat : Amasyalıdır. İlyas bin Ali mahdûmu (oğlu) olduğu kendi imzâsından anlaşıldı. Hattın yedi üstâdlarından biridir. Tercemesi (biyografisi) yukarıda yazılan hattât-ı meşhûr (ünlü hattat) Bağdâdîzâde Abdullah ve Sûfî Yahya çelebilerden temesşuk ederek (çalışarak) üstâdlarına tefevvuk edecek bir mahâret gösterdi (hocalarını geçecek bir ustalık kazandı).

Şeyhü'l-Hattâtîn Amasyalı Hamdullah Efendi'nin mu'âsırı (çağdaşı) olan bu hattat, yalnız Amasya'da değil, bütün cihânda tanınmış olan üstâdlardan oldu. 891 tarihinde (Milâdî 1486'da) yazdığı "Sûre-i En'âm", Şehîd Ali Paşa Kütüphanesi'ni tezyîn eden âsâr-ı nâdirendendir (süsleyen nâdir eserlerdendir). Bu sûrenin sonunda "Ketebehu'l-fakîr Abdullah bin İlyas el-Amâsî" diye yazılıdır.

"Tezkiretü'l-Hattâtîn"de üstâdiyle (hocasıyla) birleştirilmiş olarak yazılmıştır. Üstâdi "Abdullah bin Hasan" ve kendisi "Abdullah bin İlyas"dır. Her ikisinin adı "Abdullah" olduğundan, bir zannedilmiştir. Zamanları da bir değildir. Amasya Vâlisî Sultan Ahmed bin Sultan Bâyezîd-i Sâni (Sultan 2. Bâyezîd oğlu Sultan Ahmed'in) mu'allim-i hattı olup mukbil ve mükrem (hat

2 Bu eserin ilk dört cildi 1327-30 yılları arasında İstanbul'da eskiyazıyla basılmıştır. 5.cilt kayıptır. 6...12.ciltler elyazması olarak şu anda *Amasya Belediyesi*'nin elindedir. Ancak, birkaç yıl önce emanet olarak Süleymaniye Kütüphanesi'ne bırakılmış ve bu sırada tamamı mikrofilm kaydedilmiştir. Bir süre önce Amasya Belediyesi'nce 1.cildi yeni harflerle de yayımlanmış olup tüm ciltlerin basımı için çalışmalar sürdürülmektedir. Telif hakkı Amasya Belediyesi'ne ait olan eserin onikinci cildinin 10, 11 ve 12.sayfalarındaki bilgilerden yararlanmamıza izin veren belediye yetkililerine -başta Halûk N.Tanrıyar olmak üzere- içtenlikle teşekkür ederim.

hocası olup mutlu ve itibarlı) olarak yaşadı. 911'de şehzâdegânın hitan düğününde ber-hayât olduğu (şehzâdelerin sünnet düğününde hayatta olduğu) Münîrî Efendi'nin mecmu'asında [yazılıdır], târîh-i vefâtı (ölüm tarihi) anlaşılamadı.

Habîb Efendi "Hat ve Hattâtân" adlı eserinde diyor ki : "Üstâd Abdullah Amâsî - Cemâl ve Celâl'in dayılarıdır. Üstâdında ihtilâf olunmuşdur (hocasında uyuşmazlık vardır). Müşârünileyh kalemi cezm-i kat ederek (adı geçen, kalemi [değişik bir tarzda] keserek) kendüye mahsûs bir şîve ihtirâ' eyleyüp (kendine özgü bir şîve icat edip) seksende vefât etmişdir. Masâhif ve âsâr-ı sahâif tenmîkına muvaffak bir hattat olduğu muhakkaktır (güzel mushaflar ve [çeşitli] elyazması eserler yazmayı başarmış bir hattat olduğu kuşkusuzdur)".

Bu ibâre arasında "Seksende vefât etmişdir" diye kaydedilmesi sehve mübtenîdir (yanılığa dayanmaktadır). Bundan, Abdullah Efendi'nin 880'de vefât ettiği anlaşılır. Halbuki müşârünileyhin kitâbesi (adı geçen yazıları) ve Münîrî Efendi'nin kaydı, bunun sehv (yanlış) olduğunu göstermektedir. Bununla berâber Habîb Efendi (aynı eserinin) "Mustafa Dede bin Şeyh Hamdullah" tercemesinde (biyografisinde) diyor ki: "Pederinden mücâz ise de, zamân-ı hayâtında kemâl-i dekaayık-ı hatdan istifâdesi müyeser olmadığından Abdullah Amâsî'den telemmüz eyledi" (babasından icâzet almış ise de, onun yaşamında hattın inceliklerini tam öğrenemediğinden Abdullah Amâsî'ye öğrencilik etti). Ve sonunda "Vefâtı kırk yaşında iken 946'dadır" diyor.

946'da kırk yaşında vefât eden bu zâtın 906'da doğduğu anlaşılır ki, 880'de vefât eden bir zâtdan telemmüz etmesine imkân yoktur. Herhalde üstâd-ı müşârünileyh (adı geçen üstat) "Abdullah Efendi"[nin] 920'de vefât ettiği pek muhtemeldir.

Görüldüğü gibi Hüseyin Hüsameddin Efendi, Abdullah bin İlyas'ın Abdullah Amâsî olduğunu -büyük ölçüde- kendisinin *Şehit Ali Paşa Kütüphanesi*'nde bulunan 891 tarihli *En'âm*'ındaki *ketebesine* dayandırmaktadır. Bu kütüphanedeki eserler, günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi bünyesinde. Söz konusu eser 2777 M numarasıyla kayıtlıdır ve ketebesini şöyledir (Oysa Prof. Muhittin Serin –daha önce sözü edilen– "Hattat Şeyh Hamdullah" adlı kitabında bu esere kayıtlarda rastlanmadığını yazmıştır) :

Ketebehu ed'af-ül ibâd Abdullah bin İlyâs hâmid(en) lillahi te'âla ala ni'amîhi ve musalli(yen) ala nebiyyihi Muhammed(in) ve âlihi-t tayyibîn et-tâhirîn (Nimetleri için yüce Allah'a şükrederek ve O'nun peygamberi Muhammed ile iyi ve temiz soyuna dua okuyup selâm ederek bunu -kulların en zayıfı- İlyas oğlu Abdullah yazdı).

Görüldüğü gibi ketebede *el-Amâsî* mahlasına rastlanmadığı gibi, 891 tarihi de bulunmamaktadır. Bunun nedenini bilmiyoruz (Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'nde, Abdullah bin İlyas ketebeli ikinci bir *En'âm* da bulunmamaktadır). Ancak, Hüsameddin Efendi'nin çalışkan ve titiz bir tarihçi olduğunu biliyoruz. Bu eser-

le “Abdullah bin İlyas” imzalı en azından ikinci bir eser daha bulunduğu tesbit edilmiştir (Oysa Esin Atıl, daha önce sözü edilen katalogta bu ismin yalnızca bir eserde bulunduğunu yazmıştır). En’âm, *Yakut*’tan epey farklı yeni bir üslûpla ve biraz *reyhânî* izleri taşıyan güzel bir *nesih*le yazılmıştır.

Resim 4- Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'ndeki Abdullah bin İlyas ketebeği En'âm-ı şerif in unvan sayfaları ile ketebesinin bulunduğu son sayfası

Hüseyin Hüsameddin Efendi, Topkapı Sarayı'ndaki Abdullah bin İlyas ke-
tebeli mushaftan hiç söz etmemektedir; herhalde ondan haberdar değildir.

Bu bilgiler ışığında Abdullah bin İlyas'ın, Abdullah Amâsî olma olasılığı
artmaktadır. Herhalde Abdullah Amâsî'nin elimize ulaşabilen eserlerini in-
celeyip karşılaştırarak daha kesin bir yargıya sahip olabiliriz. Ancak, bura-
da bir parantez açarak yazıların karşılaştırılmasında dikkat edilmesi gereken
hususları kısaca ele almak istiyoruz.

*

Yazı ustası hattatlar, yaşamın bütün zevkini çalışmakta bulmuş çilekeş ki-
şilerdir. Aynı zamanda sabır, feragat ve tahammül öğrenimiyle geçen uzun
tatsil sürecinde -kalemin sırrına vâkıf olarak ustalık mertebesine ulaşmak-
la birlikte- nefislerini de terbiye etmiş ve belirli bir ruh nizâmından geçmiş
olurlar. Yazı, üzerinde yıllarca kafa yorup çalışarak, binlerce kez meşk ede-
rek elde edilmiş ve çalışa çalışa kazanılmış bir ezbere dayanır. Elin ezberden
çizdiği harfler emek, bilgi, göz nuru ve çileyle yoğrulmuştur.

Ketebesiz bir yazının hangi hattata ait olduğunu tanımak ve belirlemek ne
denli zorsa, bu belirlemede göz önüne alınacak ölçütleri (kriterleri) saymak
da o denli güçtür. İmzasız bir yazının hangi hattata, dahası o hattatın hangi
dönemine ait olduğunu tanıma ve belirlemede şaşılacak ölçüde hüner sahi-
bi olan, örneğin *Necmeddin Okyay* (1883-1976) gibi üstatların, bunu nasıl ya-
pabildiklerine ilişkin bir inceleme, bugüne dek yapılmamıştır.³ Elbet bu be-
lirlemede o hattatın yazısını çok yakından tanımak, çok iyi incelemiş olmak
ve *taklîd*⁴ ede ede karakter özelliklerini ezberlemiş bulunmak gerekir. Hattat-
lar tarafından çok iyi incelenen ve pek çok kez taklîd edilerek karakter özel-
likleri ezberlenen Şeyh Hamdullah yazıları, buna örnek gösterilebilir. Ama,
onlarca ünlü hattat için böyle bir birikime sahip olmak, ancak olağanüstü
bir yetenek, keskin bir zekâ, çok kuvvetli bir hâfıza, fevkalâde dikkatli bir göz
ve yoğun ve kusursuz bir sezgi gücüyle mümkün olabilir. Bu meziyetlere sa-
hip olmak da kuşkusuz her kula nasip değildir. Bu yüzden yazı tarihinde -iyi
hattatlar arasında bile- bu alanda başarılı olanların sayısı pek azdır.

3 Bildiğimiz kadarıyla hatta ilişkin makale ve kitaplarda bu hususa hiç değinilmediği gibi, bu-
güne değin üniversitelerin ilgili bölümlerinde bu konuda herhangi bir tez çalışması da yapılmış
değildir. Makale yazarının, imzasız yazıları tanıma ve belirleme konusunda hiçbir iddiası
söz konusu değildir. Yalnızca, bu hususun bugüne değin hiç ele alınmamış olmasını ciddi bir
eksiklik saydığı için -konuya mühendisçe yaklaşarak- kimi ipuçları yakalamaya çalışmıştır.

4 Yazıda ilerlemenin en önemli unsurlarından biri, eski üstatların yazılarının büyük bir dikkatle in-
celenmesidir. Taklîd yazı, sahte yada kopyası çıkarılmış yazı değildir. Hat sanatında önemli bir
yeri vardır. Hattat, karşısına aldığı yazıyı belleğine geçirip eliyle kâğıda aynısını yazar. Öyle ki iki
yazı üst üste konulsa, tıpatıp aynı olduğu görülür. Çok zor bir beceridir. Hattatlar taklit yazılarını
imzalarken yalnızca kendi imzalarını attıkları gibi, kimileyin nakalehu (onu nakletti) diyerek
kimden naklen yazdıklarını da belirtirler. Büyük hattatlar dahî bu tarzda eserler vermişlerdir.

Ancak buna karşın, iki yazıyı karşılaştırmada yine de yapılabilecek bir şeyler vardır: Yazarken her hattat tüm dikkatini, yazısının, üstâdından öğrendiği ve yürekten inanıp belleğine kazıdığı *en iyi kalıba* uymasına verir ve hattının bu *en ideal güzelliğe* yaklaşmasına çalışır. Nesih gibi ince yazılar çoklukla bir kalemde yazılır ve genellikle tashih edilmezler. *Cim*, *ayın* ve *ha'*ların karınları, *ye'*lerin çanakları, *ti* ve *zi'*ların elifleri, her hattatta az da olsa değişiklik gösterir. Kalem kalınlığı arttıkça tashih yapmak zorunlu hale gelir. Sülüs ve sülüs celfsinin *harekeleri*⁵ ile öteki işaretlerinin, yazıldıkları kalemin üçte biri kalınlıkta olması esastır. Bu işaretlerin estetik olarak yazılmaları da kimi usûl ve kurallara bağlı olmakla birlikte –pek fazla düşünmeden ve tashihsiz yazıldıkları için– yazana özgü bir karakter taşırlar; yani bunlar her hattatta birazlık farklı olur. Çünkü hareketler yazının yüreğinde yer almaz; fazla önemsenmez, hızla çizilir ve hep yinelenir. Bu nedenle denilebilir ki hattatların belli bir kalıbı taklit etmeden *bir çırpıda* (ceffelkalem) yazdıkları harflerin ve işaretlerin kendine özgü çizimleri –âdetâ gizli bir imza gibi– onları ele verir.

İki yazıyı karşılaştırmada en emin ve kolay yol, *aynı metni* karşılaştırmaktır. Örneğin, ketebesini bilinen bir mushafla ketebesiz bir mushafın yazılarını karşılaştırırken, aynı âyetlerin yazılarını mukayese etmek büyük kolaylık sağlar.

*

Bu hususlar göz önüne alınarak yapılan karşılaştırmalarda, öncelikle şu iki sonuca varıyoruz :

a) Abdullah bin İlyas ketebeli her iki kitaptaki nesih yazıların aynı elden çıktığı kesindir. Harekeler, sözcük sonlarındaki *keflerin hemzeleri*, *mim* ve *vav'*ların formları tıpatıp aynı karakterdedir.

5 Arap "elifbâ"sında (alfabesinde) okumayı kolaylaştırmak için kullanılan ve hareke denilen okutma işaretleri -daha çok- sessiz harflerin "kısa sesli" olarak nasıl okunacağını gösterir :

- Fetha veya üstün : Kısa a ve e arası okutur ve harfin üstüne konulan küçük bir eğik çizgiyle gösterilir.
- Kesre veya esre : Kısa i okutur ve harfin altına konulan küçük bir eğik çizgiyle gösterilir; kalın sessizlerde kimileyin ı da okutur.
- Zamme veya ötre : Kısa u okutur ve harfin üstüne konulan, Latin alfabesindeki virgüle benzer bir işaretler; Türkçe'de kimileyin ü, o ve ö de okutur.
- Cezm veya cezim: Sükûn (durma) işaretidir ve harfin üstüne konulan minik bir çemberle gösterilir.
- Tenvin : Arapçaya özgü bir yazım özelliği olup sözcüğün an, in veya un ile sonlanması durumunda n'den önce gelen kısa sesi gösteren hareketin (fetha, kesre veya zamme) çift olarak konulmasıyla (iki fetha, iki kesre veya iki zammeye) gösterilir.

Ek olarak, üstüne konulduğu sessiz harfin çift okunacağını gösteren ve Latin alfabesindeki w'ye benzer (ama bitişik iki v'den çok, bitişik iki u gibi olan) şedde işareti kullanılır.

Bunların dışında, yerine göre harfin üstüne ve altına konulan ve onun biraz uzun okunacağını gösteren "çekme" ya da "uzatma" işareti med; yazılıp da okunmayan veya kimileyin okunup kimi zaman okunmayan hemze-elif üzerine konan vasıl (ulama) işareti sıla; harf ve hareke olarak kullanılan hemze işaretleri bulunmaktadır. Celf yazılarda ayrıca noktasız harflere konulan işaretler ve tezyîni işaretler (süs işaretleri) kullanılır.

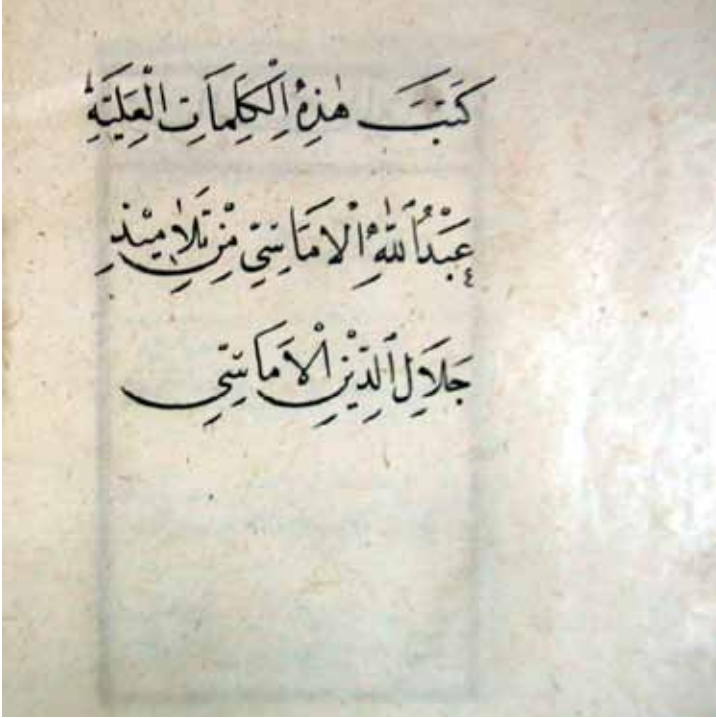

b) Ketebeli mushaflarındaki yazıları karşılaştırıldığında, Abdullah bin İlyas'ın, Abdullah Kırımî olma olasılığının söz konusu olmadığı görülmektedir. Yazılar tamamen farklı karakterdedir.

6) Abdullah Amâsî'nin günümüze ulaşabilen imzalı eserleri⁶ şunlardır :

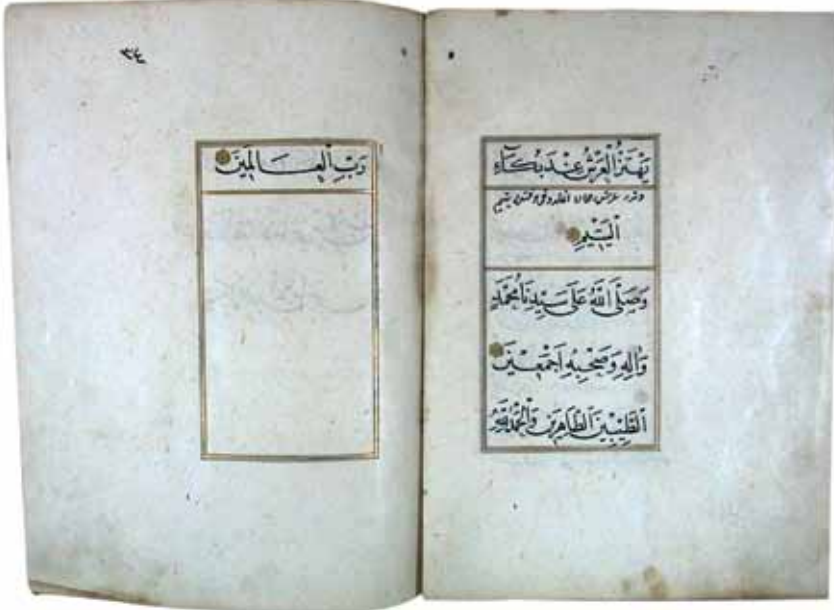
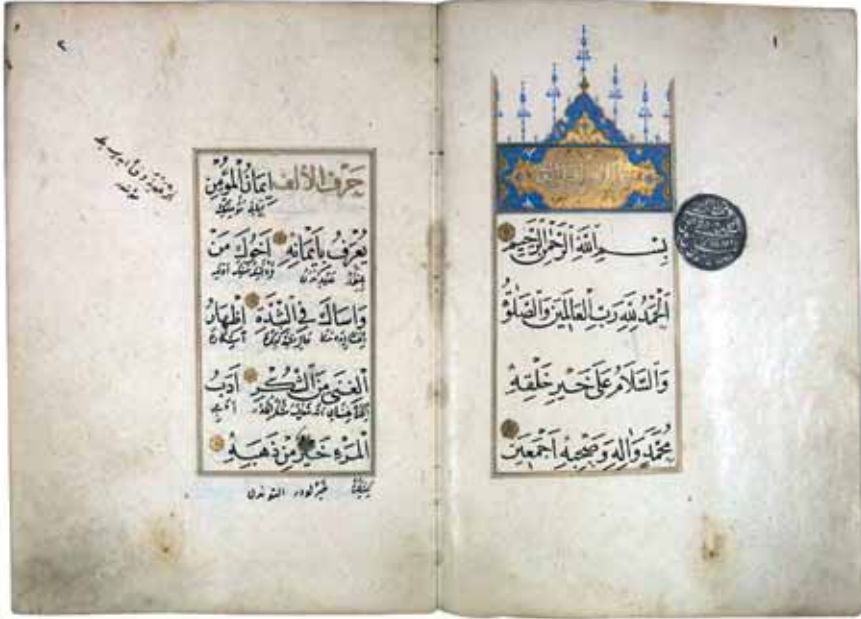
a) Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Murakka'ât 10*'da kayıtlı *Nesr-ül leâlî li-Ali-yyil âlî* (Yüce Ali'den saçılan inciler) adlı eseri :

19,3 x 14,3 cm boyutlarında olup 34 yapraktır. Her sayfası beş satır *nesih* hatla yazılmış olup cedvel ve durakları tezhiplidir. Ketebesinde *Ketebe hâzihi l-kelemâti l-aliyye Abdullahi l-Amâsî min telâmîz Celâleddini l-Amâsî* (Bu yüce sözleri Celâleddin Amâsî öğrencilerinden Abdullah Amâsî yazdı) sözleri bulunmaktadır; tarihi yoktur. Bu ketebeye göre hocası Celâl Amâsî'dir.

Resim 5- Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki *Nesr-ül leâlî li-Ali-yyil âlî* adlı elyazması kitabın ketebe notu

6 Prof. Muhittin Serin Hattat Şeyh Hamdullah adlı kitabının 22 ve 23. sayfalarında Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde YY.946 katalog numarasıyla kayıtlı Vâsiyetnâme adlı elyazması eserin de Abdullah Amâsî'ye ait olduğunu yazmaktadır. Bu eser Hicrî 997 (Milâdî 1588/89) tarihli ve Abdullah Amâsî'ye ait olması olanaksızdır (Bu denli uzun yaşamış olması düşünilmez). Esasen ketebedeki ikinci ad ayın ve sat harfleriyle yazılmıştır ve herhalde başka bir hattata ait olmak gerekir.

Resim 6- Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Nesr-ül leâlf li-Ali-yyil âlf adlı elyazması kitabın unvan ve son sayfaları

Ketebe notu, metnin sonundaki –bu maksatla ayrılmış– boşluğa değil de, o yerin arkasındaki cedvelsiz bir sayfaya yazılmıştır. Ve ketebe notu *tasdik* formunda ve anlamında da yazılmamıştır (İfadesi, sanki metni yazan yazmış gibidir). Yahut tasdik anlamında yazılmıştır da, kimin tasdik ettiği nedense belirtilmemiştir. Ayrıca, ketebe notundaki yazıyla metin yazısı –ilgisi yok de-nebilecek ölçüde– birbirinden ayrı karakterdedir. Oysa günümüzde yayımlanmış kimi kitapların yazarları, bu nota dayanarak hocasının Celâl Amâsî olduğunu yazmışlardır.

Bu eser Hz. Ali'nin vecîzelerini (hikmetli güzel sözlerini) içermektedir. Her vecîzenin altına, daha küçük harflerle onun Türkçe karşılığı da yazılmıştır. *Rık'a-talık karşımı* bir karakter gösteren bu küçük yazılar, Abdullah Amâsî gibi bir büyük hattatın yazamıyacağı ölçüde başarısızdır. “Acaba Türkçe karşılıkları başkası yazmış olabilir mi?” diye düşünülebilir. Ancak, genel havası itibariyle metin yazısının Abdullah Amâsî yazısına benzediğini söylemek mümkündür.

b) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde H.2300 numarada kayıtlı kıt'alar arasında 46.sırada yer alan *sülüs* kıt'ası :

Ketebesini *Meşakahu-l abd-ül fakîr Abdullah-ül Amâsî* dir (Onu yoksul kul Amas-yalı Abdullah yazdı). Bu kıt'anın yazısı sülüs olduğundan ve elimizde Abdul-lah bin İlyas ketebeli bir sülüs yazı bulunmadığından karşılaştırma yapamı-yoruz.

c) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde YY.172 numarada kayıtlı *nesih* “Mevlid-i Şerîf”i :

Hicrî 920 tarihli olup ketebesini şöyle dir : *Ketebehu-l fakîr-ül eynî Abdullah-ül Amâsî, sene 920* (Onu, zamanının yoksulu Abdullah Amâsî yazdı, yıl 920 [Milâdî 1514]).

Mevlid-i Şerîf, Amâsî'nin *Şeyh* tavrını benimsediği son dönemlerinde ya-zılmıştır.

d) İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesi'ndeki 2431 katalo-g numaralı *murakka'a* içinde Yâkut, Şeyh Hamdullah, Karahisârî, İsmail bin Ali, Mustafa Eyyûbî, Hâfız Osman, Derviş Ali gibi ünlü hattatların çe-şitli boy ve tipte kıt'aları bulunmaktadır. Kimi ketebesiz kıt'aların altına yada yanına –büyük olasılıkla bu zengin murakka'ayı toplayan kişi tarafın-dan– kimin hattı olduğuna dair not düşülmüştür. İçindeki bir *nesih* kıt'anın sol yanına da “Abdullah-ül Amâsî” yazılmıştır. Bu ketebesiz kıt'a, bir *Kurân* sayfasıdır.

Resim 7- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki *Abdullah Amâsi* ketebeli *Mevlid-i şerif*. Resimde eserin ketebesinin de yer aldığı son sayfası görülüyor.

Resim 8- İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesi' ndeki, kenarında Abdullah-ül Amâsî yazılı kıt'a

Abdullah Amâsî kuşkusuz büyük ve önemli bir hattattır. Ama, ne yazık ki elimize ulaşabilen imzalı yazıları bu denli azdır. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fâtih Devri Hattatları ve Hat Sanatı* adlı eserinde, kendisi hakkında “Eğer Şeyh Hamdullah’ın

her türlü mukayese fevkındaki kudretli üslûbunun doğduğu asra tesadüf etmeseydi, daha büyük bir mevki tutardı denilebilir” diye yazmaktadır.

* * *

Yukarıda sözü edilen ve karşılaştırmaya konu olan eserlerdeki bütün yazıların, dönemin hat karakterine uygun yazılar olduğu görülmektedir. Öte yandan Abdullah Amâsî'nin, hatta –kendine özgü– yeni bir tarz yaratmak için yaşamı boyunca ciddî bir arayış içinde olduğu ve yazısını zaman içinde sürekli geliştirdiği gözlemlenmektedir. Bu nedenle *Abdullah Amâsî*'nin günümüze ulaşabilmiş çok az sayıdaki imzalı yazılarıyla *Abdullah bin İlyas* ketebeli iki eser arasında yapılan karşılaştırmalarda yüzde yüz kesin bir sonuca varmak mümkün olamamakla birlikte, Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin belirttiği şekilde,⁷ her iki imza sahibinin *aynı kişi* olduğu kanaatine varılabilmektedir. Bir başka deyişle, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde *E.H. 58* envanter numarasıyla kayıtlı bulunan mushaf, çok büyük bir olasılıkla Abdullah Amâsî tarafından yazılmıştır ve onun –hayranı olduğu– Şeyh Hamdullah yolunda iyice ilerlediği son demlerine ait olduğu kuşkusuzdur.

Kaynaklar

- Atıl, Esin, *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent*, National Gallery of Art, Washington 1987.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Fâtih Devri Hattatları ve Hat Sanatı*, İstanbul Fetih Derneği neşriyatı / 12, İstanbul Matbaası, 1953.
- Habîb Efendi, *Hat ve Hattâtân*, Ebüzziya Matbaası, İstanbul 1305 (Milâdî 1888).
- Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*, Cilt 12 (Bkz. Dipnot 2).
- Meydan Larousse*, “Abdullah Kırımı” maddesi, Cilt 1, Sayfa 20.
- Mustafa Âlî (Gelibolulu), *Menâkıb-ı Hünerverân*, (Neşreden İbnülemin Mahmud Kemâl), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1926.
- Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları*, (Sadeleştiren Dr. Müjgân Cunbur), Kültür Bakanlığı Yayınları/499, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, (Neşreden İbnülemin Mahmud Kemâl), Türk Tarih Encümeni Külliyyatı/12, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- Nefeszâde, İbrahim, *Gülzâr-ı Savâb*, (Tashih ve tertib eden Kilisli Muallim Rifat), Güzel Sanatlar Akademisi neşriyatı, İstanbul 1939.
- Serin, Muhittin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, Kubbealtı neşriyatı / 29, İstanbul 1992.
- Suyolcuzâde Mehmed Necîb, *Devhatü'l-Küttâb* (Tertip ve tashih eden Kilisli Muallim Rifat), Güzel Sanatlar Akademisi neşriyatı / 16, İstanbul 1942.

7 Ancak, ölüm tarihini kestirirken *H. Hüsameddin Efendi* de yanılmıştır. Herhalde makale konusu mushafı görmemiştir. Bu mushafı Hicrî 930'da tamamladığına göre, Abdullah Amâsî 920'de değil, 930'dan birkaç yıl sonra vefat etmiş olabilir.

* Konuya ilişkin destek ve yardımları için, başta değerli hattat *Hüseyin Gündüz* olmak üzere, Süleymaniye Kütüphanesi eski müdürü *Nevzat Kaya*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi eski müdürü *Gülendam Nakipoğlu*, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesi yetkilileri ile değerli dostlar *Muammer Ülker* ve *Bahâeddin Doğramacı*'ya içtenlikle teşekkür ederim.

